

50-årsminnet av den
allmänna förklaringen om
de mänskliga rättigheterna

Fiftieth anniversary of
the Universal Declaration
of Human Rights

"En skola för barnets bästa"

**– vad barnkonventionen borde betyda
för modern utbildningspolitik
av Thomas Hammarberg**

**”En skola för barnets bästa”
– vad barnkonventionen borde betyda
för modern utbildningspolitik**

*Barnet i trädgården är ett underligt ting:
ett litet litet djur
en liten liten blomma.
Det myser som en katt åt nejlikorna
och skubbar sitt huvud mot solrosens jättestängel.
Tänker kanske: sol är gott – grönt är gräsfärg.
Vet kanske: jag växer!*

'Barnet i trädgården' av Elmer Diktonius (1896-1961)

Sverige tog aktivt del i arbetet att utarbeta barnkonventionen. Vi var ett av de första länderna att ratificera varvid vi band oss för att i handling efterleva den. Sverige var också ett av de första länderna att rapportera om hur vi har försökt genomföra konventionens normer. Genom en särskild parlamentarisk utredning, *Barnkommittén*, gjordes en genomgång av vad som ytterligare kan göras för att förverkliga konventionens anda och föreskrifter. (*Barnens bästa i främsta rummet*. Barnkommittén SOU 1997:116).

1994 års läroplan för det svenska skolväsendet inleds med ett kapitel om skolans värdegrund och uppdrag. De första raderna i läroplanen handlar alltså inte om matematik, timplaner, kursplaner, utan om barnets rätt att vara en oinskränkt, fri, växande människa som möter omgivningens respekt för likheter och olikheter. Där betonas också barns och ungdomars rätt till delaktighet och inflytande i skolan.

Många år i skolvärlden har lärt mig en sak om människan, att hennes förmåga att växa och utvecklas ökar när de grundläggande mänskliga värdena har företräde. I praktisk handling kan det innebära att den skola som ser hela människan också skapar bättre förutsättningar för att bevara barnets nyfikenhet

och öka hennes kunskapsörst. Men den skola som inte ser värdegrundens centrala roll i barns utveckling, hotar kväva nyfikenheten, saknar förmåga att se barns utsatthet och bidrar till att cementera orättvisor och utanförskap. Svensk skola är bra, en av världens bästa, i synnerhet i jämförelse med världens fattiga länder. Ändå återstår mycket arbete i många skolor innan den svenska skolan kan sägas vara rättvis och ett rum där barns rätt går före.

Därför är barnkonventionen viktig för skolan. Barnen har rätt att få kunskap om sina rättigheter. Arbetet och andan i skolan bör präglas av det rättighetstänkandet. Skolan är också en social miljö där barns rättigheter bevakas, ibland som en kompensation för brister i barns andra närmiljöer.

Den här lilla skriften ger en tolkning av vad barnkonventionen egentligen säger om skolans värld. Den är skriven av ambassadör Thomas Hammarberg som deltog i arbetet att utforma konventionen och sedan under sex år var en av de tio experter som valdes att övervaka hur konventionen faktiskt efterlevs i olika länder. Hans genomgång visar att konventionen i hög grad är relevant för debatten om den svenska skolan.

Ingegerd Wärnersson
skolminister

Utbildning som rättighet

"*Alla har rätt till utbildning*" står det i den allmänna förklaringen om de mänskliga rättigheterna som antogs av Förenta nationerna i december 1948. Detta var ett viktigt uttalande: **Utbildning är en rättighet för varje enskild människa.** Därigenom blev länderna skyldiga att tillhandahålla de resurser som krävs för att var och en skall kunna ta denna rättighet i anspråk (1).

I förklaringen preciseras att utbildning skall vara kostnadsfri och obligatorisk, åtminstone på grundnivåerna. Det skall finnas allmän tillgång till teknisk utbildning och yrkesutbildning, och högskoleutbildning skall vara öppen för alla på grundval av kompetens. Ett av syftena var att slå fast att rätten till skolundervisning, särskilt på låg- och mellanstadier, inte får bero på om eleverna har råd att gå i skola eller inte.

Denna princip utvecklas något utförligare i den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, som antogs år 1966. Texten har fördragskaraktär och är bindande för de länder som har ratificerat den, vilket bidragit till att den är försiktigare än den allmänna förklaringen. Såväl i fråga om högstadium och gymnasieskola som högskoleutbildning pläderar konventionen för "*successivt införande av kostnadsfri utbildning*". Om den grundläggande skolundervisningen är ordalydelsen dock entydig – den skall vara obligatorisk och gratis tillgänglig för alla (2).

Rätten till utbildning är inte begränsad till möjligheten att gå i skola. Den har även en **kvalitetsdimension**. Förklaringen om de mänskliga rättigheterna säger att utbildningen skall vara inriktad på full utveckling av den enskilda människans personlighet och

på stärkandet av respekten för de mänskliga rättigheterna. Konventionen innehåller likartade formuleringar. Den säger också att utbildningen bör sätta alla människor i stånd att effektivt delta i det fria samhällslivet.

Ytterligare en aspekt tas upp både i förklaringen och konventionen: att föräldrarna skall ha rätt att välja sina barns skola, förutsatt att skolan uppfyller vissa minimikrav. Den regeln var uppenbarligen avsedd som ett skydd mot politisk eller religiös hjärntvätt från statens sida. Det finns däremot ingen klausul som för "*barnets bästa*" ger skydd mot otillbörlig politisk eller religiös påverkan genom målsmännen.

Kort sagt, formuleringarna om rätten till utbildning i 1948 års förklaring och 1966 års konvention var viktiga såtillvida att de slog fast statens grundläggande skyldighet att organisera obligatorisk och kostnadsfri skolundervisning för alla. De var dock otillräckliga i andra avseenden; i synnerhet erbjöd de inte mycket när det gäller betydelsen av att göra utbildningen meningsfull och barnorienterad.

Detta – och det faktum att nyckelklausulen om tillträde till utbildning endast hade genomförts delvis – utgjorde tungt vägande argument för en ordentlig prövning av situationen vad gäller barns mänskliga rättigheter. En sådan process inleddes sedan den polska regeringen år 1978 hade föreslagit en internationell konvention om barnets rättigheter.

Rättigheter för barn

Barnen och deras rättigheter hade diskuterats tidigare inom världssamfundet. Förklaringar om barnets rättigheter hade antagits av Nationernas förbund (1924) och Förenta nationerna (1959). Särskilda bestämmelser om barn hade vidare inkluderats i ett antal fördrag om mänskliga rättigheter och om humanitär lagstiftning. Ändå upplevdes ett behov av ett övergripande ställningstagande om barnens rättigheter och ge dessa kraften av internationell lag.

Denna åsikt underbyggdes av rapporter om stora orättvisor som drabbade barnen i fråga om utbildning och hälsa. Det fanns också chockerande redogörelser för hur barn utnyttjades som prostituerade eller i farliga arbeten, om barn i fängelse eller andra svåra omständigheter samt om barn som flyktingar och krigsoffer.

Konventionstexten utarbetades av en arbetsgrupp underställd FN-kommissionen för de mänskliga rättigheterna. Regeringsdelegater bildade gruppens kärna, men representanter för FN-organ och FN-agenturer som UNICEF, Unesco, ILO, WHO och UNHCR, deltog, liksom flera icke-statliga erkända organisationer (NGOs). I det ursprungliga polska utkastet gjordes många ändringar och tillägg under den långa behandlingen.

Generalförsamlingens enhälliga antagande av konventionen den 20 november 1989 blev startskottet för nästa stadium: regeringarnas ratificeringar och tillsättandet av en övervakningskommitté. Inom mindre än ett år, i september 1990, hade 20 regeringar juridiskt godkänt konventionen, vilken därigenom trädde i kraft.

Samma månad genomfördes i New York toppmötet om barnen på sex regeringars initiativ (Kanada, Egypten, Mali, Mexiko, Pakistan och Sverige). Toppmötet fastställde utvecklingsmål på utbildningens och barnhälsovårdens område. Dessutom uppmanades alla länder att ratificera konventionen; vid slutet av 1990 hade 57 länder anslutit sig. Sedan dess har ett antal andra regeringar godkänt konventionen. I skrivande stund har inte mindre än 192 länder anslutit sig, ett antal som aldrig tidigare uppnåtts när det gäller mänskliga rättigheter.

Konventionen föreskriver att en permanent kommitté på tio oberoende experter skall tillsättas för att övervaka hur staterna efterlever normerna. I början av 1991 skedde det första valet vid ett möte mellan representanter för de länder som dittills hade ratificerat konventionen. En av de valda till '*FN-kommittén för barnets rättigheter*' var Thomas Hammarberg, då generalsekreterare i Råda Barnen. Övriga medlemmar kom från Peru, Barsilien, Barbados, Brukina Faso, Zimbabwe, Egypten, Portugal, Ryssland och Filippinerna. FN-kommittén utarbetade riktlinjer för hur länderrapporterna helst borde skrivas och disponeras. Den första rapporten skulle inlämnas senst två år efter att landet ratificerat konventionen, därefter krävs en rapport vart femte år. När kommittén tog fram sina egna ordningsregler betonade man vikten av **konstruktiva** diskussioner. I det sammanhanget klargjorde också kommittén att den ville ha ett nära samarbete med berörda FN-organ och FN-agenturer samt med andra behöriga institutioner, däribland icke-statliga erkända organisationer.

Åtgärder för förverkliga konventionen

När denna FN-kommitté utarbetade riktlinjerna för rapporterna, lades tonvikten på konkreta genomförandeåtgärder som skulle

göra konventionens principer och klausuler till verklighet: både **reformer** i konventionens anda och rutiner för kontinuerlig uppföljning av det pågående arbetet.

Stater som anslutit sig till konventionen rekommenderas att vidta alla lagstiftnings- och förvaltningsåtgärder som är påkallade för att konventionen skall kunna genomföras. Även med hänsyn till ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter skall de enligt själva konventionstexten "*vidta sådana åtgärder så långt som deras tillgängliga resurser medger och, vid behov, inom ramen för internationellt samarbete*" (artikel 4).

En av de första åtgärder som en ansluten stat kan vidta är att se över sin lagstiftning och tillse att lagarna är förenliga med konventionen. Så till exempel krävs det tvingande rättsregler för att skydda barn mot exploatering, både på den reglerade och den icke-reglerade arbetsmarknaden, eller för att genomdriva skolplikt.

Processer kan utvecklas på nationell och lokal nivå för samordning av politiska program och övervakning av konventionens genomförande, bl.a. genom arbete via ombudsmän. Själva den politiska beslutsprocessen har betydelse: Vilka förfaranden finns det för att frågor som gäller barn tas på allvar både i det nationella parlamentet och lokala folkvalda församlingar? Har barnen själva och deras företrädare möjligheter att göra sig hörda?

En annan viktig uppgift är att insamla tillförlitliga och aktuella fakta om barnens situation. Med precisa data kan diskussionen om vilka åtgärder som behövs bli mer relevant och föras på säkrare grund. Att höja den nationella statistiska centralbyråns kapacitet kan därför vara ett väsentligt bidrag till konventionens genomförande

Ytterligare ett sätt att bidra till att konventionen faktiskt förverkligas är skolning och utbildning av personal som arbetar med barn, t.ex. förskollärare, övriga lärare, skolpsykologer, barnläkare och annan vårdpersonal, poliser, socialarbetare m.fl. Större medvetenhet och bättre kunskaper om konventionen bland människor i allmänhet kan tjäna som grundval för genomförandet. Enligt konventionen åligger det konventionsstaterna att sprida information om konventionen – både bland barn och vuxna – på ett begripligt språk. Länderrapporterna om genomförandet bör även göras tillgängliga för allmänheten.

Men om nu staten i ett land helt enkelt inte har råd att införa reformer för att trygga barnets rättigheter? Vad innebär passusen att staterna skall förverkliga ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter *”så långt som deras tillgängliga resurser medger”*? Konventionstexten medger att en del av de mer kostsamma reformerna inte kan genomföras över en natt. Det står t.ex. att rätten till sjukvård och utbildning eventuellt kan förverkligas *”successivt”* (artiklarna 24 och 28). Dessutom fastslår texten att det är en mellanfolklig plikt att ge bistånd. Detta sägs i klartext i bl.a. en av de artiklar som särskilt tar upp utbildning:

”Konventionsstaterna skall främja och uppmuntra internationellt samarbete i utbildningsfrågor, särskilt i syfte att bidra till att avskaffa okunnighet och analfabetism i hela världen och för att underlätta tillgång till vetenskaplig och teknisk kunskap och moderna undervisningsmetoder. Särskild hänsyn skall härvidtas till utvecklingsländernas behov” (artikel 28.3).

Några givarländer har sett över sina program för utvecklings-samarbete i ljuset av konventionen, men många har inte gjort det. Samtidigt har åtskilliga utvecklingsländer vidtagit åtgärder för egen del och preciserat sina synpunkter på samarbetet i sin

rapportering om FN-konventionen och om uppföljningsarbetet i anslutning till toppmötet om barnen, bl.a. Namibia och Vietnam.

Oavsett bistånd har varje ansluten stat själv alltid skyldigheter. Vare sig den är rik eller fattig, skall den anslå största möjliga delen av sina resurser till konventionens genomförande: Barnen skall prioriteras. FN-kommittén för barnens rättigheter har ställt frågor till regeringarna om budgetanslagen till exempelvis utbildningen. Har de gett prov på **politisk vilja** att ge det mesta möjliga för att utveckla skolväsendet i konventionens anda?

Konventionens grundläggande budskap

FN-kommittén har betonat vikten av fyra principer som blivit stadfästa i konventionen. De har formulerats för att underlätta tolkningen av konventionen i dess helhet och därigenom tjäna som vägledning för de nationella genomförandeprogrammen. Principerna formuleras särskilt i artiklarna 2, 3, 6 och 12.

– **Icke-diskriminering (artikel 2):** Inget barn skall drabbas av diskriminering, alla barn skall åtnjuta sina rättigheter. Detta gäller varje enskilt barn, oberoende av *”barnets eller dess föräldrars eller målsmans ras, hudfärg, kön, språk, religion, politisk eller annan åsikt, nationellt, etniskt eller socialt ursprung, egendom, handikapp, börd eller annat förhållande”*. Budskapet är ett budskap om lika rättigheter. Flickor skall ha samma rättigheter som pojkar. Flyktingbarn, barn till ursprungs-befolkningar eller minoriteter skall ha samma rättigheter som alla andra. Barn med handikapp skall ges samma möjlighet att leva ett värdigt liv som alla andra.

– **”I barnets bästa intresse” (artikel 3):** När myndigheter fattar beslut som påverkar barn, skall dessas bästa intressen vara det

som främst beaktas. Detta är självfallet ett av konventionens huvudbudskap, vars genomförande är en grundläggande arbetsuppgift, särskilt när barnets intressen kolliderar med andra angelägna behov i samhället.

– **Rätten till liv, överlevnad och utveckling (artikel 6):** Rätten till liv är något mer än att garantera barn rätten att inte bli dödade; den inbegriper rätten till överlevnad och utveckling. Denna rättighet skall tillförsäkras "*i största möjliga utsträckning*". Ordet "*utveckling*" skall i det här sammanhanget tolkas i vid mening, där det även ingår en kvalitetsdimension. Man avser icke blott fysisk hälsa, utan även mental, känslomässig, intellektuell, social och kulturell utveckling.

– **Barnets synpunkter (artikel 12):** Barnet har rätt att ha åsikter i alla angelägenheter som gäller honom eller henne, och barnets synpunkter skall tillerkännas vederbörlig vikt "*med hänsyn till barnets mognadsgrad och ålder*". Den underliggande tanken är att barnet har rätt att få sina tankar bli tagna på allvar.

De fyra principerna återspeglar alla idén om **respekten** för barnet. Full förståelse av konventionen kan inte uppnås om man inte beaktar dessa principer. Den som exempelvis letar efter vägledning om utbildningspolitik bör inte bara studera just de artiklar i konventionen som handlar om skolan, utan måste också ta hänsyn till konsekvenserna av artiklarna 2, 3, 6 och 12. Dessa artiklar har ett budskap i sig själva och kastar ljus över de väsentliga artiklarnas implikationer. De ställer de avgörande frågorna när man t.ex. diskuterar läroplaner.

– Har alla barn – utan diskriminering – tillträde till utbildning? Har alla barn i landets alla delar tillgång till utbildning av god kvalitet? Är utbildningen utformad så att den tillgodoser varje

enskilt barns behov, oberoende av hans eller hennes bakgrund?
Främjar skolan tolerans och förståelse för barn som är annorlunda?

– Är läromedel, skolbyggnader och andra funktioner – exempelvis tillgång till hälsovård, skolmåltider och transporter – tillräckliga? Är årskurserna utformade ”i barnets bästa intresse”? Ger skolan verkliga färdigheter för livet, däribland en förståelse för både globala och lokala företeelser? Är undervisningsmetoderna barnvänliga?

– Uppmuntrar skolan barnets utveckling i alla avseenden – från rätten till god näring till rätten att leka?

– Lyssnar man på barnen? Kan de påverka undervisningen och sättet att leda skolan? Uppmuntrar skolan ett demokratiskt och kritiskt tänkande?

Allas rätt att gå i skola

Unesco har sedan flera år tillbaka aktivt arbetat i riktning mot målet att alla skall ha tillgång till grundutbildning. Framsteg har gjorts, men 130 miljoner barn är fortfarande berövade sin rätt till grundutbildning; två tredjedelar av dessa är flickor. En tredjedel av dem som börjat skolan går aldrig igenom hela grundskolan, och många som gör det saknar väsentliga färdigheter och kunskaper som man rimligen bör förvärva.

Det finns många orsaker till detta fortsatta misslyckande. En grundorsak är att utbildning fortfarande inte prioriteras tillräckligt starkt. Man har beräknat att det skulle kosta sex miljarder US-dollar om året för att sätta varje barn i skolan. Detta skall

jämföras med de ca 800 miljarder dollar som varje år spenderas på vapen (3).

En annan prioritering har dock efterlysts. I mars 1990, bara fyra månader efter antagandet av FN-konventionen om barnets rättigheter, arrangerades i Jomtien i Thailand en världskonferens om utbildning för alla. Dess rekommendationer upprepades av toppmötet om barnen senare samma år. Alla barn skall senast år 2000 ha tillgång till grundläggande skolundervisning. Ett annat mål som man enats om var att *"minst 80 procent av barnen i aktuell skolålder skall genomgå fullständig grundskoleutbildning eller likvärdig utbildning, varvid tonvikten skall ligga på en satsning att minska skillnaderna mellan pojkar och flickors möjligheter."*

Konventionen om barnets rättigheter erkänner barnets **rätt** till utbildning, men ger också staten marginal att genomföra denna bestämmelse steg för steg. Den betonar vikten av lika chanser och efterlyser åtgärder för stimulans av närvaro och minskning av avhopsprocenten.

"Konventionsstaterna erkänner barnets rätt till utbildning och i syfte att gradvis förverkliga denna rätt och på grundval av lika möjligheter skall de särskilt

a) göra grundutbildning obligatorisk och kostnadsfritt tillgänglig för alla;

b) uppmuntra utvecklingen av olika former av undervisning som följer efter grundutbildningen, innefattande såväl allmän utbildning som yrkesutbildning, göra dessa tillgängliga och åtkomliga för varje barn samt vidta lämpliga åtgärder såsom införande av kostnadsfri utbildning och ekonomiskt stöd vid behov;

...

e) vidta åtgärder för att uppmuntra regelbunden närvaro i skolan och minska antalet studieavbrott." (artikel 28.1)

En analys av konventionsstaternas rapporter till FN-kommittén för barnets rättigheter (4) visar att regeringarna själva pekar på bristande ekonomiska resurser som det största hindret mot genomförande. Kostnaden för utbildning är verkligen en tung börda på varje lands budget. De fattiga länderna är särskilt handikappade i sina ansträngningar att nå målsättningen om allmänt tillträde till utbildning.

Emellertid slås man av att det råder stora skillnader också mellan länderna i söder. Vissa länder prioriterar utbildningen mycket högre än andra; de har demonstrerat ett **politiskt engagemang**. Detta återspeglas också i statistiken; i exempelvis Sri Lanka och Zimbabwe är andelen barn av de aktuella årsklasserna som går i skola imponerande med tanke på dessa länders allmänna ekonomiska standard. I sina avslutande anmärkningar efter diskussionen om Mongoliets rapport noterade FN-kommittén med tillfredsställelse att regeringen hade beslutat att anslå 20 procent av sin nationalbudget till undervisningsväsendet (5).

Allt är dock inte en fråga om pengar. En bra utbildningslagstiftning t.ex. är viktigt, liksom lämpliga läroplaner. Skolsystemets organisation är en viktig faktor i sig själv – en bra organisatorisk struktur kan spara pengar. Viktigt är att det finns utrymme för intern utvärdering och nytänkande inom systemet. Lärarnas, skolchefernas och annan skolpersonals kompetens är absoluta nyckelfaktorer, vilket i sin tur kräver att de respekteras av de politiska instanserna. Erfarenheten visar att samhällets engagemang också har effekt. Budgetproblem kan bemästras med kreativa tillvägagångssätt, t.ex. genom att anlita yrkesfolk utifrån som lärare och genom distansundervisning.

FN-kommittén har åtskilliga gånger rekommenderat enskilda regeringar att se över sina utbildningssystem. Det gjorde den bl.a.

i fallet Jamaica med följande motivering: ”*Bristen på lämpliga skolanläggningar, nedskärningarna i utbildningsbudgeten, lärarnas låga status, vilket leder till brist på utbildad undervisande personal, samt frånvaron av erforderliga åtgärder för att säkerställa yrkesutbildning är förhållanden som är ägnade att inge allvarlig oro.*” (6)

Det finns dock en allmän tendens i riktning mot högre prioritering av utbildningen, inte bara i Ostasien. En orsak är helt klart den växande insikten om sambandet mellan investeringar i undervisningsväsendet och ekonomisk tillväxt. En sådan attitydändring sker lättare i samhällen där det finns en tradition och ”kultur” för skolning. Medierna – inte minst televisionen – kan givetvis spela en strategisk roll i utbildningspolitiken.

I fattiga länder är det vanligt att skolbarn ofta är frånvarande eller helt slutar skolan i förtid. Orsaken är många gånger fattigdom hos berörda familjer eller diskriminering – eller bådadera. Det kan vara så att föräldrarna inte skickar sina barn till skolan därför att de inte har råd med det. Det kan föreligga en direkt kostnad, öppen eller dold. Det kan finnas en terminsavgift som kanske är alltför hög för fattiga familjer, skoluniform kanske är obligatorisk, skolan kanske inte tillhandahåller böcker och andra läromedel. Två andra problem är vanliga: resorna mellan hem och skola och nödvändigheten att barnen får mat.

Sådana faktorer gör att begreppet ”*kostnadsfri skola*” kanske inte alltid överensstämmer med verkligheten. Kommittén för barnets rättigheter har bett regeringar att beräkna de **faktiska kostnaderna** för fattiga familjer att låta sina barn gå i skolan. Sådana analyser kan vara viktiga för arbetet på att ta fram en rättvis utbildningspolitik som syftar till att förverkliga en skola som alla har möjlighet att utnyttja.

Det finns också vad ekonomerna kallar för ”*alternativkostnader*” (opportunity costs). Även om utbildningen verkligen skulle vara kostnadsfri, är det ändå mer ekonomiskt för familjen att låta barnet utföra en del arbete, till exempel att ta hand om spädbarnen medan föräldrarna arbetar. En av de viktigare frågorna i anslutning till **barnarbete** är konflikten mellan familjens ekonomiska behov och det enskilda barnets rätt att gå i skola.

Att den grundläggande utbildningen är obligatorisk – i konventionen och enligt flertalet nationella skollagar – är därför utomordentligt viktigt. Det fungerar som ett skydd för barnets intresse av att få skolundervisning. Samma dimension borde finnas i lagstiftningen om barnarbete. Konventionen föreskriver att barnet skall skyddas mot att utföra ”*allt arbete som är ägnat att försvåra barnets utbildning*” (artikel 32). FN-kommittén uppmärksammade ett annat reellt problem när den efterlyste viss flexibilitet i skolplaneringen, så att ferierna skulle kunna förläggas till perioder när barnen förväntas hjälpa sina föräldrar med skörden (7).

Den yttre säkerheten är viktig också i detta sammanhang. Barn i områden som drabbats av krig eller andra typer av konflikter tenderar att berövas utbildning – och det vid en tidpunkt när skolinfrastrukturen skulle kunna vara som mest viktig och stödjande. Det är därför som UNHCR, FN:s flyktingkommissarie, lägger så stor vikt vid behovet att tillhandahålla skolanläggningar för flyktingbarn.

Alla de omständigheter som håller barnen borta från skolan, tenderar att slå på ett diskriminerande sätt. De drabbar fattiga barn mer än rika, flickor mer än pojkar i vissa länder, rörelsehin-

drade eller på annat sätt handikappade barn mer än andra. Frågan om lika möjligheter i dessa situationer har upprepade gånger aktualiserats av FN-kommittén och kommer att diskuteras i nästa avsnitt längre fram.

Skolnärvaron har naturligtvis ytterligare en dimension: utbildningens **kvalitet**. Den sorgliga sanningen är att skolan, så som den fungerar idag, nästan helt saknar relevans för många barn i vissa länder. Några av problemen har ekonomiska rötter: brist på kompetenta lärare, dåliga läromedel, undermåliga skolbyggnader osv. Andra negativa faktorer sammanhänger emellertid med själva läroplanerna och föråldrade undervisningsmetoder. Varför skall man gå till skolan om man inte lär sig något av intresse eller något som kan vara en till hjälp för framtiden?

Det förefaller i själva verket som om det är den samlade effekten av de direkta kostnaderna, alternativkostnaderna och undervisningens dåliga kvalitet som till en stor del förklarar den höga avhoppandelen. En annan större faktor är könsdiskriminering eller andra former av diskriminering.

Lika möjligheter

Det kräver resurser att ha en skola som tar emot alla barn. Konventionen medger också att allmänt tillträde till utbildning genomförs successivt. Det finns dock inget utrymme för ett stegvis införande på grundval av diskriminering av något slag. Ordet "successiv" t.ex. innebär inte pojkar först, sedan flickor, eller att barn i minoritetsgrupper får vänta på sin tur. Den viktiga artikeln 2 om icke-diskriminering har ingen undantagsklausul och artikel 28 preciserar att de i denna artikel föreskrivna konkreta stegen skall tas "*på grundval av principen om lika möjligheter*".

Det kan naturligtvis ta en viss tid även för en regering med de bästa avsikter att avhjälpa en situation med könsrelaterad obalans eller andra skiljaktigheter på skolplanet. Sådana former av diskriminering bör emellertid angripas skyndsamt och med företräde. FN-kommittén har klargjort att den förväntar sig att få se bevis på tydlig beslutsamhet i det avseendet från konventionsstaternas sida.

Diskriminering riktad mot flickor i undervisningsväsendet har utgjort en av kommitténs viktigare angelägenheter. Den har efterlyst data om ojämlikhet mellan könen med avseende på exempelvis skolgång, avhopp och skolprestationer. Allvarliga skillnader har blottlagts, icke minst vad gäller antalet elever som fullgör femte årskursen eller som går vidare till gymnasieskola.

Detta problem har självfallet uppmärksammats, också internationellt. I Afrika sammankallades en större regeringskonferens om flickors utbildning i Ougadougou, Burkina Faso, i mars-april 1993 (8). Det fastslogs att flickors utbildning förmodligen var den viktigaste enskilda drivkraften i riktning mot utveckling och ekonomiska framsteg. Samtidigt beräknade man att antalet afrikanska flickor utan skolundervisning skulle växa från den rapporterade nivån 26 miljoner till en beräknad nivå på 36 miljoner år 2000.

Utbildningsministrar och andra regeringsrepresentanter för drygt 40 länder enades i Ougadougou om att göra flickors utbildning till en nationellt prioriterad uppgift och att ta fram strategier och mobilisera resurser för att förbättra dels deras möjligheter att komma i åtnjutande av utbildning, dels skolundervisningens kvalitet. Icke-formell utbildning sågs som en viktig kompletterande framgångsväg och det betonades att lokal kultur och lokala traditioner skulle kunna användas som en generell metod

att förbättra inlärningsprocessen. Det behövdes empirisk forskning för att kartlägga faktorer som påverkar flickors utbildning – för att informera dem som ansvarar för investeringsplaneringen på nyckelområden.

Konferensen i Ougadougou uppmanade regionala, bilaterala och internationella organ och icke-statliga organisationer att prioritera utbildningen av flickor i sina program för utvecklings-samarbete och att också prioritera satsningarna på att bygga ut vattendistributionen på landsbygden, vägbyggen och elektrifiering, något som skulle kunna minska arbetsbelastningen för modern och således för flickan. Diskussioner hölls också om metoder att rekrytera kvinnor som lärare och göra lärarna medvetna om genusaspekter. Konkreta, påtagliga problem analyserades också, t.ex. hur man skall stödja tonårsflickor som har blivit gravida före avslutad skolgång. På mötet i Ougadougou fanns en beslutsamhet att gå från retorik till praktiskt handlande i barnkonventionens anda.

En viktig Unesco-konferens om diskriminering i utbildningsväsendet hölls i Salamanca i Spanien i juni 1994. Den handlade om specialundervisning, dess tillgång och kvalitet. Den konferensen utmynnade i en uppmaning till regeringarna att tillse att utbildningen av handikappade byggs in i det allmänna undervisningsväsendet.

De två utgångspunkterna var att varje barn har en grundläggande rätt till utbildning och att varje barn har unika egenskaper, intressen, färdigheter och behov. Kombinationen av principen om icke-diskriminering och erkännandet av att varje barn är unikt blev Salamanca-deklarationens grundpelare och dess handlingsram. Att tillgodose de särskilda behoven hos barn med handikapp eller inlärningsproblem kräver planerade satsningar från

närsamhällets sida. Deklarationen riktar en kraftig vädjan om **integrerad utbildning** och hävdar att barn med särskilda utbildningsbehov skall ha tillgång till vanliga skolor och att en barncentrerad pedagogik skall utarbetas med hänsyn till dem. (Salamancadeklarationen finns i Svenska Uneskorådets skriftserie nummer 4/1996).

Konventionen föreskriver att det handikappade barnet skall kunna åtnjuta *"ett fullvärdigt och anständigt liv under förhållanden som säkerställer värdighet, gynnar självförtroende och underlättar barnets aktiva deltagande i samhällslivet"*. Utbildningen skall organiseras på sådant sätt att han eller hon kan uppnå *"en så fullständig integration i samhället som möjligt jämte individuell utveckling"* (artikel 23).

I Salamanca-deklarationen har dessa punkter utvecklats och texten tar klar ställning mot tendensen att helt förbise rätten till utbildning för handikappade barn eller för barn med inlärningssvårigheter eller att placera dem i specialinstitutioner. Alla barn bör skrivas in i vanliga skolor *"om det inte finns tvingande skäl att agera på annat sätt"*. Detta presenterades som en principiell och allmänt övergripande policy, även om man underförstått erkände att undantag skulle kunna ifrågakomma i sällsynta fall när handikappet var mycket svårt.

Salamanca-deklarationen har i åtskilliga länder utgjort ett stöd för enskilda initiativ för integrerad utbildning (9). De erkänner att sådana reformer kräver investeringar, men har också lyckats påvisa att specialinstitutionerna är kostsamma. Kampanjen har spritt sig till östeuropeiska länder, där systemet med stora institutioner har varit mer utbrett än i övriga Europa. I de fattigare länderna har tendensen varit att barn med särskilda behov inte har fått någon utbildning alls. När FN-kommittén diskuterade

rapporten från Egypten, för att nämna bara ett enda exempel, blev det klart att mindre än en procent av de handikappade barnen gick i någon form av skola.

Skoldiskriminering drabbar även andra grupper av barn. Ett mönster i några länder är att andelen inskrivna är lägre på landsbygden än i mer befolkade områden. Avstånden till skolan spelar ibland en viss roll, men i ett antal fall har de missgynnade barnen tillhört marginaliserade befolkningsgrupper. En nyckelfaktor här är **utbildningsspråket**. I princip har varje barn rätt att undervisas på sitt förstaspråk. Bevisbördan vilar på regeringen om den hävdar att detta krav ej är möjligt att tillgodose i alla avseenden; den måste visa att den har gjort sitt yttersta för att finna en lösning i konventionens anda.

Rapporten till FN-kommittén från Mongoliet medgav att det fanns ett problem med skolundervisning inom en befolkning av boskapsuppfödare – skolnärvaron hade faktiskt sjunkit i början av 1990-talet. Nu hade regeringen börjat vidta motåtgärder och även, på experimentbasis, försökt att nå barnen i dessa avlägsna samhällen genom ambulerande skolor.

Bristfällig skolnärvaro är ett problem i nästan alla länder med en ursprungsbefolkning. Myndigheterna har inte alltid fäst tillräckligt stort avseende vid detta problem, för att – i vissa fall – uttrycka sig hovsamt. Dilemmat tenderar att förvärras av kulturklyftan och misstroendet mellan befolkningsgrupperna. Ursprungsbefolkningarna misstänker, ofta med rätta, att skolorna, utformade som de är av de dominerande samhällsskicken, fungerar som ett medel att underminera deras egen kultur.

En viktig dimension av konventionen är att ett barn, som tillhör en etnisk, religiös eller språklig minoritet eller till en ursprungs-

befolkning, har rätt att utöva och praktisera sin kultur, sin religion eller sitt språk (artikel 30). Diskussionerna om länderrapporterna till FN-kommittén har i ett antal fall visat att det finns problem i det avseendet, även i fråga om flyktingbarn. Ett särskilt problem som kommittén har tagit upp är rätten till utbildning också för asylsökande barn, som väntar på uppehållstillstånd i det nya landet; värdländerna har faktiskt skyldigheter i detta avseende. I flera europeiska länder är skolnärvaron bland zigeniska barn eller romer mycket, mycket lägre än bland andra barn. I fallet Rumänien t.ex. går mindre än hälften av romernas barn i skolan trots att de är i skolåldern. FN-kommittén har tagit upp detta med rumänska representanter och har rekommenderat heltäckande, systematiska åtgärder för att angripa problemet – i konstruktiv samverkan med romerna själva.

Problemet är likartat när det gäller resande eller nomadiserande folk i vissa länder. Också i sådana samhällsmiljöer har barnen faktiskt rätt till utbildning. Problemet aktualiserades när FN-kommittén hade diskussioner med Storbritanniens regering.

Det måste understrykas att icke-diskriminering inte bara är en fråga om tillträde till skolan. Undervisningens kvalitet varierar starkt i en del länder; återigen är det barn från missgynnade samhällen som tenderar att dra det kortare strået. Klyftor mellan glesbygder och tätorter liksom bostadssegregation i städerna är ägnade att skapa sådana skillnader. De hittills gjorda erfarenheterna av privatiseringen av skolor har också visat på risken för betydande skillnader mellan dem som har och dem som inte har. Barn med välbeställda föräldrar kan sättas i privatskolor, som har råd att rekrytera de bästa lärarna. Problemen stannar kvar i de vanliga skolorna med minskande resurser att klara av dem. Konventionen är emellertid tydlig i sitt stöd för rätten att inrätta

skolor utanför det statliga systemet inom ramen för fastställda föreskrifter (mer om detta kommer längre fram i texten).

Positiv särbehandling behövs ibland för att motverka diskriminering. FN-kommittén har insett att ett verkligt genomförande av icke-diskrimineringsklausulen kan kräva positiva distinktioner för att kompensera den nackdel som några barn har från födseln. I några länder krävs det större resurser för skolor i fattiga områden. Extrasatsningar är nödvändiga för att skydda flickornas rätt att gå i skolan eller för att ge handikappade barn en verklig chans att få reguljär skolundervisning – det räcker inte med att bara lagstifta att de har samma rättigheter som alla andra. Informationskampanjer och hembesök kan eventuellt behövas för att undanröja fördomar. Barn i ungdomsfängelser eller i andra former av slutna institutioner – som ofta försummas i det här sammanhanget – har också rätt till en hygglig utbildning. Icke-formell utbildning kanske är det effektivaste sättet att nå fram till barn som arbetar på gatorna eller på annat sätt.

Nya inlärningsmetoder

I många skolor runtom i världen sitter barn i rader framför en svart tavla och lär sig fakta utantill som har föga mening för dem och deras vardagsliv. Sådan undervisning är inte barnvänlig. Den är onyttig och orättvis. Sådana förhållanden lever kvar trots vitt spridda kunskaper om andra inlärningsmetoder som är mer barnorienterade och effektivare. Få pedagoger förnekar numera att barnen bör få en möjlighet att vara aktiva. ”*Learning by doing*” är ofta mycket intressantare och effektivare än passivt lyssnande. Rena fakta är mindre värdefulla än processer som stärker förståelsen. Skolor som har provat interaktiva metoder är benägna att gå vidare på den inslagna vägen: diskussioner i smågrupper, rollspel, lekar, drama och simulering. Det har

fastslagits bortom allt tvivel att man kan kombinera inläring med såväl kritiskt tänkande och att ha roligt. Detta är dock inte bara en fråga om effektivitet. I konventionens anda skall skolan vara **barnvänlig**. Barnet har rätt att vara nyfiket, att ställa frågor och få svar, att invända och ha en avvikande uppfattning, att prova sig fram och göra misstag, veta hur man skall och inte skall göra, att skapa och vara spontan, att erkännas och respekteras.

De artiklar i konventionen som handlar om utbildningen går inte närmare in på inläringssätt och undervisningsmetoder. Det underförstås dock i olika formuleringar att en auktoritär undervisning inte är önskvärd. Undervisningen skall vara inriktad på att utveckla barnets personlighet till fullo och dess värdighet skall respekteras (artiklarna 28 och 29). Detta förstärks i artiklar som understryker barnets rätt till yttrandefrihet och att få sina åsikter respekterade (artiklarna 12 och 13).

Denna interaktiva metodik ger läraren en annorlunda roll än den traditionella. Han eller hon blir mindre av lärare eller klassrumspolis och mer av hjälpare eller gruppleadare. Barnorienterade lärare och instruktörer tenderar att lägga större tonvikt vid lärande än vid undervisning.

Ett annat inslag i en utbildningspolitik i barnets bästa intressen är att barnet får en chans att "*lära sig hur man lär sig*" som grund för kontinuerligt, livslångt lärande. Ett bra bibliotek mitt i skolan skulle kunna stimulera barnen att skaffa sig information på eget initiativ. Själva biblioteket bör vara en levande plats, inte ett dött bokmuseum. Läsning är viktigt. Tamerinstitutet, en intressant icke-statlig organisation baserad i det palestinska Ramallah, har organiserat en fascinerande läskampanj som har

fått många barn i Gaza och på Västbanken att utveckla närmare kontakt med böcker och tidningar.

Ömsesidig respekt

En demokratisk inlärningsmiljö kräver respektfulla relationer i skolan. Konventionen föreskriver att barnets mänskliga värdighet skall respekteras:

”Konventionsstaterna skall vidta alla erforderliga åtgärder för att tillse att skoldisciplinen handhas på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet och som följer föreliggande konvention” (artikel 28.2).

En viktig uppgift för den moderna skolan är att ge barnen verktyg för konfliktlösning. Än viktigare är att lärarna själva inte använder våld mot elever. Våld mot elever är emellertid ett av de större problemen i många skolor i land efter land. Mycket få regeringar har vidtagit effektiva åtgärder mot denna tendens. I flera länder fortsätter lärarna att använda våld som ett sätt att upprätthålla disciplin. Till deras försvar kan man påpeka att deras arbetsbörda ofta är orimlig, med stora klasser, otillräckliga hjälpmedel och ringa stöd utifrån.

Fysisk bestraffning är uttryckligen tillåtet i ett antal länder och ses som något normalt. Regeringen i Namibia efter apartheid-systemets avskaffande har dock gripit sig an detta problem och anbefallt metoder utan våldsanvändning, ”disciplin inifrån”, med uppmuntrande resultat.

Våld barn emellan skulle kunna vara lika skadligt för offren. Systematisk trakassering är faktiskt en realitet i många skolor. Starkare pojkar terroriserar svagare pojkar. Även flickor är

utsatta, ibland också för sexuella trakasserier. Omfattningen av denna företeelse förefaller oroande varje gång som en seriös utredning redovisas, i det ena landet efter det andra. Det enda raka förhållningssättet från skolans sida måste vara att skolpersonalen verkligen ingriper i alla sådana fall, helst på ett stadium när förebyggande insatser kan göras.

Meningsfullt innehåll i undervisningen

En barnorienterad utbildning i konventionens anda bör anknyta till elevernas situation i vardagslivet och till det som är viktigt för dem, inteminst de nära sociala relationerna, livsmedel, hygien och miljön. En sådan skola bör arbeta med färdigheter för livet, men också med allmängiltiga värderingar och attityder. Den bör snarare vara holistisk, inriktad på helheten, snarare än uppdelad i fack enligt "ämnena".

Utbildningens mål skall vara att i fullast möjliga utsträckning utveckla barnets personlighet, talanger samt dess intellektuella och fysiska potential. Läroplanerna bör ses över i denna anda. Även om konventionen argumenterar för en demokratisk skola, där barnet är en aktiv deltagare snarare än en lyssnare, förespråkar den inte en värderingsfri skola. Denna bör tvärtom förbereda barnet för ett ansvarsfullt liv i ett fritt samhälle, i en anda av förståelse, fred, tolerans, jämlikhet mellan män och kvinnor samt vänskap mellan alla folk, etniska, nationella och religiösa grupper och människor tillhörande ursprungsbefolkningar. Respekt för mänskliga rättigheter och den fysiska miljön nämns också särskilt:

"Konventionsstaterna är överens om att barnens fostran skall syfta till att

a) utveckla barnets fulla möjligheter i fråga om personlighet, anlag och fysisk och psykisk förmåga;

- b) utveckla respekt för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna samt för de principer som uppställts i Förenta nationernas stadga;
- c) utveckla respekt för barnets föräldrar, för barnets egen kulturella identitet, eget språk och egna värden, för vistelselandets och för ursprungslandets nationella värden och för kulturer som skiljer sig från barnets egen;
- d) förbereda barnet för ett ansvarsfullt liv i ett fritt samhälle i en anda av förståelse, fred, tolerans, jämställdhet mellan könen och vänskap mellan alla folk, etniska, nationella och religiösa grupper och personer som tillhör urbefolkningar;
- e) utveckla respekt för naturmiljön" (artikel 29.1).

Dessa klausuler gäller också för förskolestadiet. I själva verket är det dag- och fritidshem som i många länder har gått i spetsen för reformer, t.ex. när det gäller att utveckla en relation till den fysiska miljön.

Några länder har antagit en stadga eller någon liknande officiell text för att sammanfatta utbildningens målsättning. FN-kommittén har observerat att dessa texter har en tendens att delvis sammanfalla med artikel 29, även om de inte är så heltäckande. Kommittén tog upp denna aspekt i diskussionen om rapporten från Republiken Korea (Sydkorea) och uttryckte oro för att utbildningssystemets utpräglad konkurrensinriktade utformning skulle kunna hämma *"utvecklingen av barnets personlighet, talanger samt intellektuella och fysiska färdigheter i fullast möjliga utsträckning"* (10). Även i andra sammanhang har kommittén framfört betänkligheter om ett skolsystem som föreföll att driva eleverna mot mycket hård konkurrens, snarare än meningsfull inläring. Barnet har också rätt till vila, fritid och lek, något som omfattas av en annan artikel (artikel 31).

Kunskaper om de mänskliga rättigheterna betonas. FN-kommittén har rekommenderat regeringarna att inkludera undervisning om de mänskliga rättigheterna i de nationella läroplanerna för att säkerställa att sådan undervisning får vederbörligt utrymme. Respekten för de mänskliga rättigheterna bör också utvecklas genom en demokratisk anda i själva skolan och som kommer till uttryck bl.a. i undervisningsmetoder och ordningsregler.

Ett annat viktigt element är att man behöver kombinera fostran till respekt för den egna nationen och kulturen med en samtidig respekt för andras nationella värden och kulturer. Skolan har en uppgift i arbetet på att förebygga främlingsfientlighet. En avsikt med denna del av artikel 29 är att skapa bättre förståelse för minoriteter, ursprungsbefolkningar, flyktingar och invandrare; ordet "*respekt*" är ledmotivet i denna text.

FN-kommittén avslutade sin diskussion om rapporten från Kroatien med att rekommendera regeringen att uppmuntra *en toleranskultur via alla tillgängliga kanaler, däribland skolor, massmedier och lagstiftning. Skolorna skall lära barnen att vara toleranta och leva i harmoni med personer med olika bakgrund*" (11).

Beträffande Federala Republiken Jugoslavien (Serbien-Montenegro) har kommittén krävt att respekt för och tolerans mot andra grupper och folk skall ingå i läroplanerna på undervisningsväsendets alla nivåer. Det skall finnas läroplaner för skolorna som syftar till att fostra barnen i en anda av tolerans mot och hänsyn till olika kulturer (12).

FN-kommittén har lagt stark tonvikt vid betydelsen av att lära ut jämlikhet mellan män och kvinnor och att ingen diskriminering

av kvinnor får tolereras med avseende på behandlingen av dem i skolan (bl.a. med avseende på tillgången till separata toaletter). Avsnittet om respekt för den fysiska miljön var en viktig nyhet när konventionstexten utarbetades; budskapet har sedermera byggts på ytterligare genom 1992 års Rio-deklaration om miljö och utveckling (**Agenda 21**), som erkänner barnen som en viktig intressent.

Privata skolor är förenliga med konventionen förutsatt att de följer den målsättning som formulerats i artikel 29.1 (ovan):

"Ingenting i denna artikel eller i artikel 28 får tolkas så att det medför inskränkning i den enskildes och organisationers rätt att inrätta och driva utbildningsanstalter, dock alltid under förutsättning att de i punkt 1 i denna artikel uppställda principerna iakttas och att kraven uppfylls på att undervisningen vid dessa anstalter skall stå i överensstämmelse med vad som från statens sida angivits som minimistandard." (art. 29,2)

FN-kommittén har självfallet inte tagit ställning i frågan om önskvärdheten av privatskolor, även om det är uppenbart att i en rad länder har sådana läroanstalter gått i spetsen för nytänkande som i mycket hög grad står i samklang med konventionens anda. Den har koncentrerat sig på två andra aspekter av denna fråga:

- 1) att det skall vara möjligt att inrätta sådana skolor och
- 2) att regeringarna är skyldiga att upprätta regler för och övervaka verksamheten.

Elevers medbestämmande och föräldrars engagemang

Den bästa skolan för demokrati kan vara just själva skolan vara. I den anda som anges i den viktiga artikeln 12 bör barnen ha

frihet att diskutera planeringen av sin egen utbildning och själva framföra synpunkter på undervisningen. Detta skulle i själva verket vara en viktig aspekt av den interaktiva inlärningsprocessen. En barn-orienterad skola borde välkomna elevers deltagande i det beslutsfattande som påverkar barnens situation i skolan. Försöksverksamhet i detta avseende har vanligtvis haft ett positivt utfall, men en inbjudan till medbestämmande måste vara ärligt menad – ”*symbolism*” brukar inte tas på allvar av barnen själva.

Vidare är det viktigt att det finns möjligheter att överklaga repressiva beslut. En elev som har relegerats från skolan borde kunna få sitt fall omprövat. En bra skola bör alltid sträva efter att vara en förebild av rättvisa. Skolan är naturligtvis en arena för sociala kontakter, där relationer växer fram som är viktiga för varje barn. Undersökningar har visat hur viktig skolan kan vara som stötta och skyddsnät för ett barn i kris. I områden drabbade av väpnade konflikter eller samhällsomvälvningar kan skolan vara ett stöd när föräldrarna inte längre klarar sin vårdande och skyddande funktion.

Men även i mer normala situationer utgör skolan en viktig social miljö, som kan komplettera familjen som en stödjepunkt för barnet. Denna roll kräver emellertid att skolan har en personal som är utbildad för detta större mått av ansvar. När man på senare år har skurit ner anslagen till skolbudgeten i öst- och västeuropeiska länder, har konsekvenserna just blivit att kapaciteten för socialt stöd har reducerats. Extralärare som assisterat barn med särskilda problem har varit de första som sagts upp. I fattigare länder har sådan personal aldrig anställts. Följden är att skolans möjligheter att bidra till ett bättre och rättvisare samhälle försvagas. Därmed försummar man chansen att tidigt och kostnads-effektivt förebygga sociala problem

Alla skolor skulle tjäna på konstruktiva relationer till det omgivande närsamhället, inte minst till föräldrarna. I själva verket är det så att bra skolor brukar behandla föräldrarna och andra medlemmar i elevens familj som ”medlemmar” i skolan, som partners. Sådana skolor fungerar vanligen mycket bättre än andra. Även av pedagogiska skäl är det viktigt att lärare och föräldrar förstår varandra – mycket av inläringen sker faktiskt i hemmen. Eftersom värderingar spelar en stor roll i en bra skola, är det väsentligt att föräldrarna deltar i den diskussionen. Föreningar av typ *Hem och skola*, som arbetar på att förbättra kontakterna mellan föräldrar och skolor, är viktiga.

Utmaning för framtiden

Förslagen i denna artikel utgår från principerna i FN-konventionen om barnets rättigheter. Konventionen i sin tur – och FN-kommitténs tolkning av den – går i exakt samma riktning som beslutet vid 1990 års internationella konferens om utbildning för alla. Den konferensen efterlyste ett lämpligare innehåll i utbildningen, nya organisationsformer och en förbättrad inlärningsmiljö. Den betonade också vikten av samarbete mellan skolan och föräldrarna och hela närsamhället.

Även om regeringarna i princip har enats om dessa ambitioner, finns det naturligtvis kulturella skillnader som påverkar genomförandet av dem. Det väsentliga är dock att vissa ståndpunkter numera har erkänts som internationellt giltiga rättigheter, snarare än som en fråga om intern lämplighet. Till dem hör exempelvis obligatorisk grundläggande skolundervisning och allmänt tillträde till utbildning, liksom avskaffandet av aga och undervisning om tolerans. Det vore dock naivt att inte inse att det kommer att finnas lokalt motstånd även mot sådana reformer. Desto viktigare är det att politisk vilja mobiliseras bakom dem.

Utmaningen är att ta fram konkreta program för hur dessa konventionens och världskonferensens intentioner skall omsättas i praktiken. Den typ av skola som skisserats i denna skrift är i barnets bästa intressen, eftersom den är meningsfull nu och relevant för framtiden. Den respekterar barnets åsikter, eftersom den är demokratisk och vill lyssna på barnet. Därför ger den också barnet en chans att utvecklas och skyddar det mot våld. Den är icke-diskriminerande, eftersom den ger alla elever en chans och stödjer barn i nöd.

En sådan skola skulle frigöra mycket energi hos barn, föräldrar och lärare. I skolor som har gjort själva konventionen till ett ämnesöverskridande projekttema – som t.ex. Kiörnigskolan i Härnösand – har resultatet varit imponerande.

Våra skolor av i dag är i nästan alla länder sorgligt fjärran från detta ideal. De är överbefolkade. Lärarna är tröttkörda, dåligt betalda och inte alltid välutbildade. Det råder brist på elementära läromedel. Våldsnivån är hög. Föräldrarna deltar inte i skolans liv.

Radikala reformer kräver nya resurser. De nödvändiga åtgärderna kommer att ta tid och resultaten infinner sig så småningom. Å andra sidan är en del åtgärder inte så kostsamma som en del skeptiker tycks tro. En bättre organisation av skolan skulle sänka kostnaderna.

Viktigare är att beslutsfattarna inser hur utomordentligt viktig en demokratisk – och därmed effektiv – skola är. Att investera i en sådan utbildning är att bereda vägen för en bättre framtid.

THOMAS HANMARBERG

Fotnoter

(1) ”**Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna**” antogs av Förenta nationernas generalförsamlings resolution 217 A (III) av den 10 december 1948. Dess artikel 26 tog upp rätten till utbildning:

”1. Envar har rätt till undervisning. Undervisningen skall vara kostnadsfri, åtminstone på de elementära och grundläggande stadierna. Den elementära undervisningen skall vara obligatorisk. Yrkesundervisning och teknisk undervisning skall vara allmänt tillgänglig. Den högre undervisningen skall stå öppen i lika mån för alla på grundval av deras duglighet.

2. Undervisningen skall syfta till personlighetens fulla utveckling och till att stärka respekten för människans grundläggande fri- och rättigheter. Undervisningen skall främja förståelse, tolerans och vänskap mellan alla nationer, rasgrupper och religiösa grupper samt befordra Förenta nationernas verksamhet för fredens bevarande.

3. Rätten att välja den undervisning, som skall ges åt barnen, tillkommer i främsta rummet deras föräldrar.”

(2) ”**Internationell konvention om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter**” antogs av Förenta nationernas generalförsamlings resolution 2200 A (XXI) av den 16 december 1966. Den trädde i kraft år 1976. Dess artikel 13 handlar om utbildning:

”Artikel 13

Konventionsstaterna erkänner rätten för envar till utbildning. De är överens om att utbildningen skall syfta till att till fullo utveckla den mänskliga karaktären och insikten om människans värde, samt att den skall stärka respekten för mänskliga rättigheter och grundläggande friheter. De är vidare överens om att utbildningen skall göra det möjligt för envar att göra en nyttig insats i ett fritt samhälle, främja

förståelsen, fördragsamheten och vänskapen mellan alla rasgrupper, etniska grupper eller religiösa grupper ävensom befrämja Förenta nationernas verksamhet för fredens bevarande.

Konventionsstaterna erkänner, att till säkerställande av att denna rätt till fullo förverkligas

- skall grundskoleundervisningen vara obligatorisk och kostnadsfritt tillgänglig för alla,
- skall den undervisning i olika former, däribland den tekniska och yrkesmässiga, som följer efter grundskolan, göras allmänt tillgänglig och åtkomlig för alla genom varje därtill ägnat medel och då i synnerhet genom det successiva införandet av kostnadsfri undervisning,
- skall den högre undervisningen likaledes göras åtkomlig för envar, som är lämpad för sådan undervisning, genom varje därtill ägnat medel och då i synnerhet genom det successiva införandet av kostnadsfri undervisning,
- skall den grundläggande utbildningen så långt möjligt uppmuntras och intensifieras för alla, som ej erhållit någon grundskoleundervisning eller ej avslutat denna,
- skall utvecklingen av ett system med skolor på alla nivåer aktivt fullföljas, ett lämpligt system med skolor på alla nivåer införas och de materiella villkoren för lärarkåren fortlöpande förbättras.

Konventionsstaterna förpliktar sig att respektera föräldrars och, i förekommande fall, förmyndares frihet att för sina barn välja andra skolor än dem som inrättats av offentlig myndighet, såvida läroplanerna täcker vad som från det offentliga sidan må ha föreskrivits eller godkänts som minimistandard, ävensom deras frihet att tillförsäkra sina barn den religiösa och moraliska uppfostran, som står i överensstämmelse med deras egen övertygelse.

Intet i denna artikel må tolkas såsom medförande inskränkning i den enskildes eller organisationers rätt att grunda och driva undervisningsanstalter, under förutsättning att de i första momentet av denna artikel uppställda principerna iaktas och att kravet uppfylls på

att undervisningen vid dessa anstalter skall stå i överensstämmelse med vad som från det offentliga sidan angivits som minimistandard.”

(3) Siffrorna har hämtats från en tidningsartikel i *International Herald Tribune* 1997 av Federico Mayor, James Wolfensohn, James G Speth, Carol Bellamy och Nafis Sadik.

(4) I slutet av 1998 hade 129 länderrapporter mottagits, av vilka 92 har behandlats inom kommittén för barnets rättigheter. Dessutom hade 19 länder, däribland Sverige, inkommit med sin andra rapport av vilka kommittén hade hunnit diskutera en.

(5) Avslutande anmärkningar ("Concluding observations") av kommittén för barnets rättigheter: Mongoliet. CRC/C/15/Add. 48, mom. 3.

(6) Avslutande anmärkningar av kommittén för barnets rättigheter: Jamaica. CRC/C/15/Add. 32.

(7) Avslutande anmärkningar av kommittén för barnets rättigheter: Honduras. CRC/C/15/Add. 24, mom. 31.

(8) Konferensen arrangerades med stöd av Unescos *Priority Africa Programme* och Unescos och UNICEFs gemensamma kommitté för utbildning i samverkan med regeringen i Burkina Faso. En rapport har offentliggjorts gemensamt av UNESCO och UNICEF: "*The Education of Girls: The Ougadougou Declaration and Framework of Action*".

(9) Ett sådant initiativ är centret för studier i integrerad utbildning (CISE), 1 Redland Close, Elm Lane, Redland, Bristol BS6 6UE, Storbritannien.

(10) Avslutande anmärkningar av kommittén för barnets rättigheter: Republiken Korea. CRC/C/15/Add. 51.

(11) Avslutande anmärkningar av kommittén för barnets rättigheter:
Kroatien. CRC/C/15/Add. 49, mom. 30.

(12) Avslutande anmärkningar av kommittén för barnets rättigheter:
Federala Republiken Jugoslavien. CRC/C/15/Add. 49, mom. 30.

Unesco är Förenta nationernas organisation för utbildning, vetenskap, kultur/kommunikation (medier)

- Unescos mål är att bidra till fred och säkerhet genom internationellt samarbete inom utbildning, vetenskap, kultur och kommunikation.
- Unesco grundades år 1945, har 186 medlemsländer och högkvarter i Paris. Sverige blev medlem år 1950.

Mer information om Unesco: www.unesco.org

Svenska Unescorådet

Svenska Unescorådet främjar Unescos verksamhet i Sverige, stödjer svenska insatser, samordnar de viktigaste nationella organen (myndigheter, organisationer m. fl.) inom Unescos verksamhetsområden samt informerar om Unesco.

Mer information om Svenska Unescorådet:
www.unesco-sweden.org

Svenska Unescorådet, Utbildningsdepartementet
103 33 Stockholm, tel: 08 - 405 10 00, fax: 08 - 411 04 70
e-postadress: swe-nat-com.unesco@education.ministry.se

Svenska Unescorådets skriftserie kan beställas kostnadsfritt, även i klassuppsättningar, på adresserna ovan eller på hemsidan.

ISSN 0348-8705